

<p>درس: ۱ طراحان: حمیده حاجی بابا محمد جمالو</p>	<p>بسمه تعالی معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش دفتر آموزش متوسطه نظری دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ تهیه شده در استان البرز</p>	<p>محتوای نوشتاری کتاب تاریخ اسلام (۱) رشته علوم و معارف اسلامی سال تحصیلی ۱۴۰۰ - ۱۳۹۹</p>
--	--	--

عنوان: شبه جزیره عربستان پیش از اسلام

اهداف یادگیری:

آشنایی دانش آموزان با وضعیت جغرافیایی و اقلیمی شبه جزیره عربستان پیش از اسلام
آشنایی دانش آموزان با اوضاع سیاسی و اجتماعی-اقتصادی و فرهنگی عربستان پیش از اسلام
آشنایی دانش آموزان با وضعیت دینی و اعتقادی عربستان پس از اسلام

منابع مطالعاتی پیشنهادی

تاریخ صدر اسلام، غلامحسین زرگری نژاد، تهران، انتشارات سمت، ۱۳۹۵
تاریخ تحلیلی اسلام، سید جعفر شهیدی، تهران: انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۶۲
تاریخ اسلام، علی اکبر فیاض، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲

چکیده نکات مهم درس

۱: وضعیت جغرافیایی و اقلیمی شبه جزیره عربستان

۱-۱: محدوده جغرافیایی:

مرکز ظهور اسلام، شهر مقدس مکه، واقع در شبه جزیره عربستان است.
عربستان شبه جزیره است زیرا از سه سمت شرقی، جنوبی و غربی، به خلیج فارس، دریای عمان، خلیج عدن و دریای سرخ محصور است.

به عربستان **جزیره العرب** هم می گویند زیرا: وجود رودهای بزرگ و طویل همچون فرات و عاصی در سمت شمال به هنگام نزدیک شدن به هم در بلندی های سرزمین شام، مرزی آبی مانند یک جزیره را پدید می آورند.

۱-۲: مناطق جغرافیایی

بیشتر بخش‌هایی عربستان شن زار است همچنین مناطق مرتفع و دره‌های کوچک و بزرگ نیز در عربستان وجود دارد.

مهم‌ترین نواحی بیابانی عربستان عبارتند از: بادیة الشام، نفود، دهناء و ربع الخالی (پهناترین بیابان جهان)

مهم‌ترین وادی‌ها (دره‌ها) در عربستان: حَضْرَمَوْت، دَواسر، سِرْحان و رومّه

دلایل محدود بودن امکان پدید آمدن سرزمین‌های آباد و مسکونی در شبه جزیره عربستان:

کمبود بارندگی و بیابان‌های پوشیده از ریگ روان

علل به وجود آمدن برخی مناطق محل تجمع و قابل سکونت در شبه جزیره عربستان:

زمینه دینی (مکه)؛ امکان کشاورزی (طائف و یثرب)

ویژگی‌های مناطق جنوبی عربستان:

۱- برخورداری از بارش نسبتاً منظم باران

۲- رونق کشاورزی

۳- پدید آمدن مناطق پرجمعیت

۴- پیدایش تمدن و حکومت

۲- اوضاع اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی شبه جزیره عربستان

۲-۱- وضعیت اجتماعی: اعراب عربستان به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف: عرب عاربه (قحطانی): ساکن جنوب عربستان

ب: عرب مستعربه (عدنانی): عرب‌های ساکن مکه و اطراف آن

قبایل پراکنده‌ای هم در عربستان وجود داشت که می‌توان به قبایل یهود در مدینه و خیبر اشاره کرد.

دو نوع زندگی در عربستان وجود داشت: شهرنشین و بیابان‌نشین

شهرنشینان در مناطق جنوبی عربستان رواج بیشتری داشت. هر چند در بخش‌های مرکزی نیز شهرهایی چون مکه به دلیل مذهبی و یثرب و طائف به دلیل اقلیمی و طبیعی وجود داشت.

وضعیت بیابان‌نشینان: رقابت قبایل با یکدیگر؛ پیوسته به دنبال آب در حرکت بودند.

تعدادی از افراد که رابطه نسبی و سببی با هم داشتند، یک قبیله یا عشیره تشکیل می دادند.

اعضای قبیله فردی را به عنوان شیخ و رئیس برمی گزیدند.

خصوصیات شیخ قبیله: تواضع، حلم، صبر، سخاوت و شجاعت.

وظایف شیخ قبیله: تصمیم برای ماندن در یک ناحیه یا کوچ کردن؛ جنگ یا صلح با دیگر قبایل؛ پذیرفتن عضو جدید به قبیله

۲-۲ - وضعیت اقتصادی:

الف: کشاورزی و دامداری:

اعراب به کشاورزی بی میل بودند.

علل بی میلی اعراب به کشاورزی: کم آبی، نبود زمین های کافی و مناسب برای کشاورزی

مناطق مستعد کشاورزی در عربستان: طائف، یثرب، خیبر

دام های اعراب: شتر، اسب، الاغ، گوسفند، بز، گاو

اهمیت شتر برای اعراب: رمز بدوی بودن و صحرا نوردی، سازگاری با شرایط سخت آب و هوایی و زندگی اعراب، سرمایه اقتصادی برای اعراب، استفاده از شیر و گوشت و پشم شتر

ب: صنعت

با وجود معادن مهمی چون: طلا، نقره، آهن و مس از دانش فنی برای استخراج آن محروم بودند. از آهن برای ساخت ادوات جنگی استفاده می شد. صنعت چوب رونق نداشت.

ج: تجارت:

اهالی مکه تاجر بودند تا دوره هاشم بن عبدمناف تجارت نامنظمی وجود داشت اما هاشم توانست تجارت مکه را سر و سامان دهد.

اقدامات هاشم بن عبدمناف برای رونق تجارت مکه: دایر کردن سفرهای منظم تابستانی به شام و زمستانی به یمن، انعقاد پیمان های تجاری میان قبایل و دولت ها

۲-۳ - وضعیت فرهنگی و اعتقادی

دوره قبل از ظهور اسلام را اصطلاحاً **عصر جاهلی** می نامند. در این زمان، مردم ساکن در سرزمین عربستان در جاهلیتی شگفت آور به سر می بردند.

جلوه های آشکار عصر جاهلی: وجود جنگ و قتل و غارت، فقدان یک قانون حاکم

دلایل رفتار جاهلی اعراب: محدودیت و کمبود منابع طبیعی

عرب جاهلی به جنگ و قتل و غارت علاقه زیادی داشت.

قبایل جاهلی، برای آنکه در جنگ ها تنها نباشند، گاه پیمان هایی با یکدیگر می بستند، تا در هنگام بروز جنگ، قبایل هم پیمان به یاری یکدیگر بشتابند. این پیمان ها حلف نامیده می شد. حمایت و یاری هم پیمان در هر شرایطی هدف و معیار این پیمان ها بود. حتی در صورت ظالم و مقصر بودن هم پیمان نیز، قبيله دیگر باید به یاری آن می شتافت.

مهم ترین صفات اعراب دوره جاهلی: رواج ستم و تجاوز بر حقوق یکدیگر، رواج میخانه ها و شراب خواری، برده داری ظالمانه و بهره کشی فسادآلود از کنیزان

خوراک آنان، غذاهای خشن و خون و مردار، و نوشیدنی ایشان، آب های کدر و تیره بود.

جایگاه خانواده در نزد عرب جاهلی: در زندگی خانوادگی نیز گرفتار کژی های بسیار بودند. در خانواده جاهلی، مردسالاری حاکم بود و زنان حتی در ابتدایی ترین امور، حق اظهار نظر نداشتند.

جایگاه فرزندان دختر در میان خانواده عرب دوره جاهلی:

- دختران تا زمانی که در خانه پدر بودند، حتی درباره ازدواجشان نیز قدرت انتخاب نداشتند و پس از ازدواج نیز می بایست مطیع محض همسرشان باشند و از حق ارث نیز محروم بودند.

- عرب جاهلی گاه از ترس گرسنگی و یا به علت قربانی کردن برای خدایان، فرزندان دختر یا پسر خود را می کشتند. هم چنین، ترس از اسارت به دست دشمنان، دلیل دیگری برای کشتن فرزندان دختر بود.

سنت نفی: در این سنت اعراب جاهلی، فرزند حقیقی خود را نفی می کردند و از خود می راندند..

سنت لحاق: در این سنت اعراب جاهلی، کسانی را به فرزند می پذیرفتند و تمام احکام فرزند حقیقی را بر او مترتب می کردند.

الف: وضعیت علمی و آموزشی:

شواهد تاریخی حکایت از آن دارند که عرب جاهلی در برخی مناطق، کاملاً از نعمت سواد بی بهره بود و در جاهایی مثل مکه نیز بهره ای بسیار اندک داشت. تعداد باسوادان مکه در آستانه ظهور اسلام را ۱۷ نفر بر شمرده اند.

در شهر یثرب نیز در میان اوس و خزرج، به ندرت فردی با سواد یافت می شد و البته وضع یهودیان در این زمینه بهتر بود. در مناطق جنوب که از مظاهر تمدنی برخوردار بودند، دانش و سواد رواج بیشتری داشت. عرب جاهلی مجهز به برخی از علوم و فنون بود که بیشتر جنبه تجربی داشت؛ فنونی همچون شعر، خطابه، طبابت (با روش های ساده و غیر علمی)، ستاره شناسی، کهنات، علم الانساب و علم الایام.

ب: وضعیت دینی و اعتقادی:

در دوره جاهلیت، سرزمین عربستان شاهد حضور جلوه های گوناگون دینی و اعتقادی بود، هرچند گرایش غالب و رایج اعتقادی، تمایل به شرک و بت پرستی است.

به طور کلی از نظر اعتقادی عربستان دوره جاهلیت به چند دسته مختلف تقسیم می شد:

- ۱- کسانی بودند که از اساس خدا را قبول نداشتند که از آنان با عنوان **دهریون** یاد می شود.
- ۲- بسیاری نیز بودند که ضمن اعتقاد به الله، گرفتار عقاید شرک آلود بودند. (جلوه های شرک، به جز بت پرستی، در گرایش هایی همچون پرستش جن و فرشته و خورشید و ماه و ستاره نیز نمود داشت)
- ۳- در کنار این گرایش های اعتقادی، پیروان ادیان آسمانی همچون یهودیان و مسیحیان نیز در نقاط مختلف این سرزمین حضور داشتند.

ج: وضعیت سیاسی:

به طور کلی وضعیت سیاسی نواحی مختلف شبه جزیره عربستان در عصر جاهلی تحت تأثیر ویژگی های اقلیمی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن سرزمین ها قرار داشت.

در جنوب این شبه جزیره، دولت ها و تمدن هایی ایجاد شده بود. این دولت ها عبارت بودند از: **سَبْئِیَان**، **قَتَبَان**، **حَضْرَمَوْت** و **حِمِیرِیَان**.

دولت سَبْئِیَان: در قرآن کریم نیز سوره ای به این نام آمده است. یکی از پادشاهان این دولت، ملکه بلقیس بوده که داستان او و حضرت سلیمان در قرآن آمده است. آثاری از این دولت ها در یمن به جای مانده است؛ مثلاً **قصر عُمدان** که از بقایای حکومت حمیریان است.

در شمال جزیره العرب نیز دولت روم در مناطق شام حضور گسترده داشت و دولت های دست نشانده رومیان، همچون دولت بَتْرَا، پالمیرا و غَسَّانِیَان نیز وجود داشتند.

در مناطق بیابانی و خشک، جمعیت به صورت پراکنده و غیر متمرکز حضور داشت. البته در حاشیه نواحی بیابانی برخی کانون های جمعیتی شکل گرفته بود.

مناطق پرجمعیت عربستان عبارت بوند از:

- شهر یثرب به خاطر چشمه ها و چاه ها و زمین های مستعد برای کشت و کار
- در شمال ترین نقطه عربستان، منطقه تبوک و دومه الجندل از مناطق پرجمعیت بوده اند.
- هم‌چنین شهر مکه در جنوب یثرب و در نزدیکی دریای سرخ، به علت موقعیت دینی و تجاری
- شهر طائف در نزدیکی جنوب شرقی مکه، به علت موقعیت زراعی

وضعیت سیاسی شهرهای عربستان:

در یثرب دو قبیله اوس و خزرج در کنار یهودیان به شکل قبیله ای می زیستند و تنها در آستانه هجرت رسول خدا بنا بر آن بود که شخصی به نام عبدالله بن ابی را به شاهی برگزینند.

در مکه نیز اداره شهر از طریق تقسیم مناصب حکومتی میان رؤسای قبایل مختلف انجام می گرفت.

خلاصه درس:

در تاریخ اسلام به عنوان مقدمه باید با وضعیت جغرافیایی، سیاسی و اقتصادی و فرهنگی عربستان پیش از اسلام آشنا شد. در این درس درباره عربستان پیش از اسلام توضیحاتی ارائه شد. به طور کلی عربستان به عنوان یک شبه جزیره خوانده می شود و بیشتر مناطق آن شامل بیابان است. زندگی قبیله ای در عربستان پیش از اسلام رواج داشت. از نظر فرهنگی سواد آنچنانی در عربستان پیش از اسلام وجود نداشت و تعداد با سوادان مکه انگشت شمار بودند. از نظر اقتصادی حیات عرب در دوره پیش از اسلام به دامداری اندک و تجارت محدود متکی بود. از نظر سیاسی نیز دولت های قوی در این منطقه وجود نداشت و برخی دولت های محلی در مناطق شمالی و جنوبی عربستان حاکم بودند که غالباً دست نشانده دولت های روم و ایران بودند.

پرسش ها و فعالیت های مکمل به منظور یادگیری بهتر

الف: سوالات متن

چرا به عربستان شبه جزیره می گویند؟

منظور از جزیره العرب چیست؟

چند مورد از مناطق بیابانی عربستان را نام ببرید.

منظور از وادی چیست؟

مهم‌ترین وادی های عربستان را نام ببرید.

مهم‌ترین دلایل به وجود نیامدن مناطق آباد در عربستان را شرح دهید.

در کدام بخش از عربستان کشاورزی وجود دارد؟

اعراب به چند دسته تقسیم می‌شوند نام ببرید.

وضعیت اجتماعی عربستان در دوره پیش از اسلام را بررسی کنید.

منظور از زندگی قبیله ای چیست؟

وظایف رهبر قبیله را شرح دهید.

مهم‌ترین صفات شیخ قبیله را فهرست کنید.

وضعیت کشاورزی و دامداری در عربستان پیش از اسلام چگونه بود.

اعراب چه نوع حیواناتی را پرورش میدادند.

اهمیت شتر در زندگی اعراب پیش از اسلام را بررسی کنید

جایگاه عربستان از نظر صنعت در دوره پیش از اسلام را بررسی کنید.

وضعیت تجاری عربستان در دوره پیش از اسلام را بررسی کنید

اقدامات هاشم بن عبدمناف برای بهبود تجارت در عربستان پیش از اسلام را فهرست کنید.

مهم‌ترین مشخصات دوره جاهلیت را فهرست کنید.

منظور از حلف چیست؟

جایگاه خانواده در نزد اعراب جاهلی را بررسی کنید.

جایگاه دختران در نزد اعراب جاهلی را شرح دهید

منظور از نفی و لحاق چیست؟

وضعیت علمی و آموزشی عربستان پیش از اسلام را شرح دهید.

مهم‌ترین علومی که در نزد اعراب جاهلی رواج داشت را فهرست کنید.

اوضاع اعتقادی عربستان پیش از اسلام را شرح دهید.

وضعیت سیاسی عربستان در دوره پیش از اسلام تحت تاثیر چه عواملی بود؟

مهم‌ترین دولت‌هایی که در عربستان پیش از اسلام تشکیل شده بودند را فهرست کنید.
وضعیت عربستان پیش از اسلام را از نظر جمعیتی شرح دهید.
اوضاع سیاسی شهر یثرب و مکه و طائف را در دوره پیش از اسلام با یکدیگر مقایسه کنید.

ب: موضوعات برای تحقیق

قصر غمدان

بلقیس ملکه صبا

بت‌های اعراب

علم کهنانت

علم انساب

علم ایام

فن خطابه

آیات مرتبط با عربستان جاهلی

زندگی هاشم بن مناف

سرگذشت قوم عاد

ج: تصاویر مرتبط با درس اول

